

پیمان عمومی: قرارداد پیامبر ﷺ با

گروه‌های مختلف یثرب پس از هجرت

پیامبر ﷺ از آغاز ورود به مدینه در تلاش بود تا با ابزارهای گوناگون اجتماعی، تعصب‌های قبیله‌ای را به همدلی و یگانگی در حفظ جامعه نوپای اسلامی تبدیل کند؛ زیرا زمینه‌هایی دیرپا برای اختلاف و درگیری میان ساکنان مدینه در آن عصر وجود داشت. پیمان‌های گوناگون میان گروه‌های مختلف مدینه، از درگیری و رقابت کهن میان اوس و خزرج و نیز میان قبایل یهودی با یکدیگر و میان آنان و اهل یثرب نشان داشت. افزون بر این پیشینه پر تنش در یثرب، ورود گروهی از مسلمانان مکی، یعنی مهاجران، زمینه‌های چالش و تنش را افزایش می‌داد. وفا به عهد، یکی از ارزش‌های روزگار جاهلیت بود که برای عرب بسیار اهمیت داشت. این ارزش در آثار ادبی باقی‌مانده از آنان نیز آشکار است.^۲ نقض پیمان یک ننگ برای جامعه آن روز به شمار می‌رفت.^۳ با توجه به این زمینه فرهنگی، پیامبر اسلام با بهره‌گیری از پیمان برادری میان مهاجران و انصار مدینه و نیز پیمان‌نامه عمومی میان مسلمانان و غیر مسلمانان ساکن آن، به

شماری از نویسندگان مسلمان شدن پی‌تس را از روی اجبار دانسته‌اند؛^۱ اما تعابیر مناسب او در خاطراتش و دل‌بستگی وی به بیان سیره مسلمانان و قضاوت‌های وی در باره داستان‌های روایت شده در طول سفرش نشان می‌دهد که تحت تأثیر درستکاری و نیک‌رفتاری مسلمانان قرار گرفته است.

◀ منابع

رحلة جوزف بتس الی مصر و مكة المكرمة و المدينة المنورة: ترجمه عبدالرحمن عبدالله شیخ، مصر، الهيئة المصرية العامة، ۱۹۹۵م. / A journey from Aleppo to Jerusalem & A faithful account of the religion and manners of the Christians at / . Joseph Pitts, 1817:Mahometans London, Heinemann, ، Ralli, Augustus:Mecca Attitudes to Other Religions: / .1909 Comparative Religion in Seventeenth and Eighteenth Century Britain, Manchester Narrative of Pilgrimage / .University Press, 1984 Richard F. Burton, to El Medina and Mecca One Thousand Roads to / .Facsimile, 1994 Mecca: Ten Centuries of Travelers Writing about the Muslim Pilgrimage, Grove Press, 1998

سید حمیدرضا نجفی

۲. فی تاریخ الادب الجاهلی، ج ۱، ص ۳۹۴: المفضل، ج ۷،

ص ۳۷۰-۳۷۱.

۳. الاوائل، ج ۱، ص ۳۶: صحیح الاعشى، ج ۱، ص ۴۶۶: المستطرف،

ص ۲۱۸.

۱. رحلة جوزف بتس الی مصر و مكة المكرمة و المدينة المنورة،

ص ۴۱-40. Christians at Mecca, P40-41. ص ۹.

چند در متون کهن دیگر نیز می‌توان شواهد و اشاراتی در باره نسخه‌هایی دیگر از آن یافت.^۲ خلاصه‌ای از این پیمان‌نامه در دو کتاب از کتب چهارگانه شیعه نیز یافت می‌شود.^۳ مورخان هنگام دقیق این پیمان را مشخص نکرده‌اند؛ اما با توجه به این که آن را پیش از رویداد مؤاخات (پیمان برادری) یاد می‌کنند، گمان می‌رود این پیمان‌نامه در نخستین فرصت پس از هجرت انعقاد یافته باشد؛ چنان که برخی انعقاد آن را در پنجمین ماه هجرت دانسته‌اند.^۴

بر پایه گزارش‌هایی، پیمانی با همین محتوا در خانه انس بن مالک انصاری منعقد شد^۵ که گویا اشاره به همین پیمان است. با توجه به خردسالی انس بن مالک در سال‌های نخستین هجرت^۶ این سخن نادرست به نظر می‌رسد. دو طرف قرارداد که در این پیمان از آنان نام برده شده است، افزون بر مهاجران قریش، عبارتند از: بنی عوف، بنی ساعده، بنی حارث، بنی جُشم، بنی نجار، بنی عمرو بن عوف، بنی اوس، بنی ثعلبه و بنی شطیبه.^۷

۲. کیهان اندیشه، ش ۷۵، ص ۱۰۱، «قانون‌نامه مدینه».

۳. الکافی، ج ۵، ص ۳۱؛ التهذیب، ج ۶، ص ۱۴۱.

۴. تاریخ الخميس، ج ۱، ص ۳۵۲-۳۵۳.

۵. البداية و النهاية، ج ۳، ص ۲۲۴؛ السيرة الحلیبه، ج ۲، ص ۲۷۲.

۶. الطبقات، ج ۷، ص ۱۲؛ الاستیعاب، ج ۱، ص ۱۱۰؛ الاصابه، ج ۱، ص ۲۷۶.

۷. السيرة النبویه، ج ۱، ص ۵۰۱-۵۰۲.

جامعه جوان اسلام استقلال و هویتی فراقبیله‌ای و فرادینی بخشید تا مسلمانان در يك حلقه تنگ‌تر، نخست در میان خودشان و سپس در حلقه‌ای گسترده‌تر میان هموطنان خود، احساس وحدت و یگانگی در برابر تهدیدات احتمالی جامعه اسلامی کنند. ایشان با این ابتکار، تهدید وجود اقلیت‌های مخالف را تبدیل به فرصتی برای تبلیغ اسلام در میان آنان و نشان دادن روح اسلام به یهود کرد. بستن این پیمان، تلاشی برای شکل‌گیری جبهه‌ای واحد در مدینه در برابر مشرکان مکه بود و فرصتی مناسب را در اختیار مسلمانان نهاد تا با آسودگی از درگیری‌های داخلی به پی‌ریزی جامعه اسلامی بپردازند. بر خلاف چهره خشونت‌گرایی که دشمنان اسلام از آن نشان می‌دهند، این عقد نشان سیاست مسالمت‌آمیزی است که اسلام در روابطش با ادیان دیگر دنبال می‌کرد و نشان می‌دهد که نخستین حرکت پیامبر ﷺ در برخورد با ادیان، معاهده و صلح و پیام دوستی بود.^۱

کهن‌ترین منابع این پیمان‌نامه که صحیفه مدینه یا قانون اساسی مدینه نیز خوانده شده، سیره ابن هشام (م. ۲۱۴ق.) و کتاب الاموال ابو عبیده قاسم بن سلام (م. ۲۲۴ق.) است؛ هر

۱. نک: فقه السیره، غزالی، ص ۱۹۰-۱۹۷؛ فقه السیره، بوطی، ص ۱۶۴؛ کتاب قییم، ش ۱، سال ۱۳۹۰، ص ۱۲۱-۱۴۲، «صحیفه النبی نماد قانون‌گرایی در حکومت نبوی».

در این پیمان نامه که به «موادعه با یهود» نیز در منابع شهرت دارد^۱، همه گروه‌های مسلمان اعم از مهاجران و انصار و نیز مشرکان و یهودیان وابسته به آنان حضور داشتند. این اقلیت دینی به سبب انتسابشان به انصار کمترین تنش را با مسلمانان داشتند و به مرور در میان توده مسلمانان جای گرفتند. از این رو، هیچ گزارش تاریخی از درگیری میان مسلمانان و آنان گزارش نشده است. البته برخی قبایل بزرگ یهود مدینه یعنی بنی نضیر و بنی قینقاع و بنی قریظه را نیز از شرکت کنندگان در این پیمان دانسته‌اند^۲؛ اما با توجه به قرآینی می‌توان پیمان پیامبر ﷺ با یهودیان را پیمانی دیگر در مسیر موادعه با یهود و شاید پس از آن دانست که در برخی از منابع به آن اشاره شده است.^۳ از جمله این قراین، نام نبرد از این سه قبیله مشهور در آن پیمان نامه است که در پیمان نامه‌ای دیگر به حفظ بی‌طرفی در نبردهای رسول خدا ﷺ تعهد داده‌اند، در حالی که نام قبایل و تیره‌های کوچک یهودی مدینه در این پیمان نامه برده شده^۴ که تعهد همکاری و مساعدت در برابر تهدیدهای

نظامی داده‌اند.^۵ بر این اساس، احتمال برخی از پژوهشگران نادرست است که این پیمان نامه ترکیبی از هردو پیمان نامه باشد.^۶ این پیمان نامه شامل ۵۱ بند است که رسول خدا ﷺ آن را انشاء کرد. ۲۵ بند آن مربوط به امور مسلمانان و ۲۷ بند آن در باره ارتباط میان مسلمانان و پیروان ادیان دیگر به ویژه یهودیان و بت پرستان بود.^۷ نباید توقع داشت که نظام سیاسی اسلام و الگوی کامل حکومتی پیامبر اسلام ﷺ را در این پیمان نامه به دست آورد و برای دستیابی به این منظور لازم است که همه آموزه‌های دینی از جمله قرآن کریم را مطالعه کنیم. با این حال، این پیمان نامه ارکان مهم يك حکومت از جمله قانون گذاری، رهبری، قوه قضائیه، مرکز حکومت، نظام اقتصادی، امنیت داخلی، روابط داخلی، و رویارویی با تجاوزهای خارجی را در بر دارد و نیز ارکان بنیادین يك دولت یعنی ملت (بند ۲۰)، سرزمین (بند ۳۹)، و قدرت سیاسی و حاکمیت (بند ۲۳) را می‌توان در آن یافت.^۸

۵. نک: الصحيح من سيرة النبي، ج ۴، ص ۲۵۳؛ تاریخ اسلام، س اول، ش ۲، ص ۱۱، «برخوردهای مسالمت آمیز پیامبر با یهود». ۶. پژوهش‌های دینی، ش ۱۵، ص ۱۰۵، «وثاقت پیمان نامه مدینه».

۷. نظرة جديدة في سيرة رسول الله، ص ۱۹۲.

۸. نک: کتاب قيم، س اول، ش ۱، ص ۱۲۱-۱۴۲، «صحيفة النبي نماد قانون گرایی در حکومت نبوی»؛ نک: حکومت اسلامی، ش ۴۲، «قانون مندی در حکومت نبوی».

۱. السيرة النبوية، ج ۱، ص ۵۰۱؛ عيون الاثر، ج ۱، ص ۲۲۶؛ الروض الانف، ج ۴، ص ۲۴۰.

۲. البداية و النهاية، ج ۳، ص ۲۲۴؛ امتاع الاسماع، ج ۱، ص ۶۹.

۳. المغازی، ج ۱، ص ۳۶۷؛ تاریخ طبری، ج ۲، ص ۴۷۹.

۴. تاریخ طبری، ج ۲، ص ۴۷۹؛ المنتظم، ج ۳، ص ۱۳۶.

احکام فقهی شریعت اسلامی به صورت‌های گوناگون، این مسؤولیت و ولایت متقابل مسلمانان را اجرایی ساخته است. بند بعد بیان کننده نظام امنیت اجتماعی و رویارویی با ستم بر پایه حق‌مداری و اصلاح عادت تعصب قبیله‌ای با همگرایی امت واحد اسلامی است.

بند ششم این پیمان تأکید سخت اسلام بر مساوات و برابری مسلمانان را نه به عنوان یک شعار عامه‌پسند، بلکه به عنوان رکنی بنیادین در جامعه اسلامی، روشن می‌سازد. امتیاز «جوار» بر پایه سنت‌های جاهلی به اشراف قبایل اختصاص داشت؛ اما بر اساس این پیمان‌نامه، هر مرد و زن در جامعه اسلامی از آن برخوردار شدند. جمله «وإن ذمة الله واحدة یحیر علیهم أذانهم» به معنای معتبر دانستن جوار و پناه دادن کوچک‌ترین فرد جامعه اسلامی برای همه افراد جامعه است و مبنای فقیهان مسلمان برای اعتبار پناهندگی است.

از دیگر بندهای این پیمان‌نامه، اعطای آزادی دینی به اهل کتاب و یهود، تعامل نظامی و امنیتی میان مسلمانان و یهودیان، ایجاد وحدت قضایی، و مدیریت بحران در جامعه اسلامی با رجوع به داوری رسول خدا ﷺ بود.^۱ از بندهای این پیمان،

بستن این پیمان‌نامه از مهم‌ترین کوشش‌های پیامبر ﷺ برای شکل‌دهی یک نظام سیاسی است. پیامبر گرامی ﷺ برای شکل‌دهی جامعه اسلامی بر پایه آموزه‌های وحی، معاهده‌ای را با توجه به وضعیت جامعه ساده اسلام آن روز تدوین کرد که از چارچوب یک قانون اساسی برخوردار است.

بند اول اعلان رسمیت ملت اسلام است که از قبایل اوس و خزرج و هم‌پیمانان آنان و مهاجران مکه شکل گرفت. براساس این بند، اسلام عامل وحدت‌بخش گروه‌های گوناگون جامعه اسلامی است و همه اختلاف‌ها و تمایزها در برابر اتحاد و یگانگی مسلمانان هیچ‌انگاشته می‌شود. این وحدت را می‌توان به روشنی در این جمله دید: «مسلمانان از قریش و یثرب و هر کس پیرو آنان باشد و به آن‌ها پیوندند و همراهشان به جهاد پردازد، جدا از دیگر مردم، امتی واحد را تشکیل می‌دهند.» تعبیر امت که در این پیمان به کار رفته، شامل مسلمان و غیر مسلمان نیز می‌شود و ائتلافی از همه ساکنان مدینه را در بر می‌گیرد.

بندهایی دیگر از این پیمان‌نامه، به برقراری نظام حقوقی و تأمین اجتماعی جامعه اسلامی می‌پردازد و همراهی و یاری متقابل میان افراد جامعه اسلامی را به روشن‌ترین صورت بیان می‌کند. بر این اساس، همه مسلمانان در برابر یکدیگر دارای مسؤولیت اجتماعی هستند.

۱. نک: السیرة النبویه، ج ۱، ص ۵۰۱-۵۰۳؛ نک: مکاتیب الرسول، ج ۳، ص ۶؛ فقه السیره، بوطی، ص ۱۴۷-۱۵۵؛ فقه السیره، غزالی، ص ۱۹۰-۱۹۷.

نکاتی تاریخی نیز برداشت می‌شود؛ مانند این که رسم یثربیان در گرفتن فدیه چگونه بوده یا آن که قصاص پیش از این پیمان نیز وجود داشته و رسول خدا ﷺ آن را پذیرفته و تأکید نموده است.^۱ به رسمیت شناختن واحد اجتماعی قبیله، از این پیمان‌نامه روشن می‌شود. همچنین با انتساب رئیس حکومت به خدا با وصف (رسول الله) و این که داوری با خدا و رسول او است، خاستگاه الهی این حکومت تبیین می‌گردد.

از دستاوردهای این پیمان، اثبات قانون‌مداری جامعه اسلامی و برپایی نخستین دولت اسلام بر اساس مواد قانونی بود. این پیمان‌نامه به روشنی ابعاد سیاسی اجتماعی اسلام را روشن می‌سازد و اندیشه سکولاریزم را نفی می‌کند. نیز بر عدالتی دلالت می‌کند که در روابط پیامبر ﷺ و یهودیان وجود داشت.^۲ در دست نبودن گزارشی از درگیری و ستیز میان مسلمانان و یهودیان یاد شده در این پیمان، نشانه وفاداری آنان به این میثاق و تأثیرگذاری دراز مدت آن بر جامعه مدینه است.

در این پیمان‌نامه، برخی بندها دو یا چند بار تکرار شده است؛ به گونه‌ای که برخی آن را مجموعه‌ای از چند قرارداد دانسته‌اند که بعدها

در کنار هم قرار گرفته است.^۳ برخی نیز باور دارند که این پیمان يك مجموعه است و تکرار بعضی از بندها نشان‌گر تأکید است.^۴ گفتنی است که اصطلاح امت نخستین بار و با الهام از کلام الهی، در این پیمان آمده است.^۵

◀ منابع

الاستیعاب: ابن عبدالبر (م. ۴۶۳ق.)، به کوشش البجاولی، بیروت، دار الجیل، ۱۴۱۲ق؛ الاصابه: ابن حجر العسقلانی (م. ۸۵۲ق.)، به کوشش علی معوض و عادل عبدالموجود، بیروت، دار الکتب العلمیه، ۱۴۱۵ق؛ الاوائل: ابو هلال العسکری (م. ۳۹۵ق.)، طنجا، دار البشیر، ۱۴۰۸ق؛ امتاع الاسماع: المقریزی (م. ۸۴۵ق.)، به کوشش محمد عبدالحمید، بیروت، دار الکتب العلمیه، ۱۴۲۰ق؛ البدایة و النهایه: ابن کثیر (م. ۷۷۴ق.)، بیروت، مکتبه المعارف؛ پژوهش‌های دینی (فصلنامه): صاحبان امتیاز؛ پردیس قم و دانشگاه تهران؛ تاریخ اسلام (فصلنامه): قم، دانشگاه باقر العلوم؛ تاریخ الخمیس: حسین السدیاری (م. ۹۶۶ق.)، بیروت، مؤسسه شعبان، ۱۲۸۳ق؛ تاریخ طبری (تاریخ الامم و الملوک): الطبری (م. ۳۱۰ق.)، به کوشش محمد ابوالفضل، بیروت، دار احیاء التراث العربی؛ تهذیب الاحکام: الطوسی (م. ۴۶۰ق.)، به کوشش موسوی و آخوندی، تهران، دار الکتب الاسلامیه، ۱۳۶۵ش؛ حکومت

۳. نک: نشأة الدولة الاسلامیه، ص ۲۵؛ کیهان اندیشه، ش ۷۵، ص ۱۰۲، «قانون‌نامه مدینه».

۴. الصحیح من سیره النبی، ج ۴، ص ۲۵۴.

۵. السیره النبویه، ج ۱، ص ۵۰۱؛ عیون الاثر، ج ۱، ص ۲۲۷؛ سیره

رسول خدا، ص ۴۳۶، «پاورقی».

۱. موسوعة التاريخ الاسلامی، ج ۲، ص ۶۵.

۲. نک: فقه السیره، بوطی، ص ۱۴۸.

۱۴۱۲ق؛ موسوعة التاريخ الاسلامي: محمد هادي يوسفى غروى، قم، مجمع الفكر الاسلامي، ۱۴۱۷ق؛ نشأة الدولة الاسلاميه: عون شريف، بيروت، ۱۴۱۱ق؛ نظرة جديدة فى سيرة رسول الله ﷺ: كونستانس جيورجيو، ترجمه: محمد التونجى، الدار العربية للموسوعات، ۱۹۸۳م.

مصطفى صادقى كاشانى؛ محمد سعيد نجاتى

اسلامى (فصلنامه): قم، دبیرخانه مجلس خبرگان رهبرى؛ الروض الانف: السهيلي (م. ۵۸۱ق)، به كوشش عبدالرحمن، بيروت، دار احياء التراث العربى، ۱۴۱۲ق؛ السيرة الحلبيه: الحلبى (م. ۱۰۴۴ق)، بيروت، دار المعرفه، ۱۴۰۰ق؛ السيرة النبويه: ابن هشام (م. ۲۱۳ق/۲۱۸ق)، به كوشش السقاء و ديگران، بيروت، دار المعرفه؛ سيره رسول خدا ﷺ: رسول جعفریان، قم، دليل ما، ۱۳۸۵ش؛ صبح الاعشى: احمد القلقشندى (م. ۸۲۱ق)، به كوشش يوسف على، دمشق، دار الفكر، ۱۹۸۷م؛ الصحيح من سيرة النبى ﷺ: جعفر مرتضى العاملى، بيروت، دار السيره، ۱۴۱۴ق؛ الطبقات الكبرى: ابن سعد (م. ۲۳۰ق)، به كوشش محمد عبدالقادر، بيروت، دار الكتب العلميه، ۱۴۱۸ق؛ عيون الاثر: ابن سيد الناس (م. ۷۳۴ق)، بيروت، دار القلم، ۱۴۱۴ق؛ فقه السيرة النبويه: محمد سعيد البوطى، دمشق، دار الفكر، ۱۴۲۶ق؛ فقه السيره: محمد الغزالي السقاء، به كوشش محمد الالبانى، دمشق، دار القلم، ۱۹۹۸م؛ فى تاريخ الادب الجاهلى: على جندى، دار التراث، ۱۴۱۲ق؛ كتاب قيم (فصلنامه): دانشگاه يزد؛ الكافى: الكلينى (م. ۳۲۹ق)، به كوشش غفارى، تهران، دار الكتب الاسلاميه، ۱۳۷۵ش؛ كيهان انديشه (دوماهنامه): قم، مؤسسه كيهان؛ المستطرف: محمد الابشيهي (م. ۸۵۰ق)، بيروت، عالم الكتب، ۱۴۱۹ق؛ المغازى: الواقدى (م. ۲۰۷ق)، به كوشش مارسدن جونز، بيروت، اعلمى، ۱۴۰۹ق؛ المفصل: جواد على، دار الساقى، ۱۴۲۴ق؛ مكاتيب الرسول: احمدى ميانجى، تهران، دار الحديث، ۱۴۱۹ق؛ المنتظم: ابن الجوزى (م. ۵۹۷ق)، به كوشش محمد عبدالقادر و ديگران، بيروت، دار الكتب العلميه،